

LAW AND INTERNATIONAL LAW

 DOI 10.51582/interconf.19-20.12.2022.020

Особливості організації правозахисного руху з питань захисту прав людини в УРСР на Міжнародній конференції в Тегерані 1968 року

Єфремова Наталя Володимирівна¹

¹ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права; Національний університет «Одеська юридична академія»; Україна

Анотація.

У цій статті розглянуто особливості організації підтримки захисту прав людини в УРСР на передодні та під час проведення Міжнародної конференції у Тегерані 1968 року з боку активістів української діаспори та правознавців УРСР – членів офіційної делегації на Міжнародній конференції. Під егідою Світового Конгресу вільних українців, перша спроба українців зарубіжжя хоч не стала повністю успішною, але змогла привернути увагу світової громадськості до цієї проблеми в УРСР. Піднімаючи низку важливих проблем у цій сфері, офіційна делегація від УРСР також продемонструвала високу активність, що позитивно сприяло створенню наприкінці 60-х років ХХ ст. інституційної опори для подальшої інтеграції Східного блоку у міжнародну систему прав людини, а також заклала основу для переходу від абстрактної риторики до поступового оформлення нової моделі визначення стандартів прав людини у міжнародній юридичній практиці.

Ключові слова:

права людини
Міжнародна конференція (Тегеран, 1968 р.)
захист прав людини в УРСР в умовах «холодної війни»

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Права і свободи людини є однією з одвічних, глобальних тем правової науки, дослідження якої хоч і триває протягом тривалого часу, але не припиняється і досі, оскільки є мірилом цивілізаційного розвитку суспільства, його поступом до утвердження демократичних цінностей. Права людини, особисті права людини як їх різновид, ґрунтуються на принципах справедливості, рівності і законності. Але так було не завжди, історія розвитку людства знає часи, коли права людини залежали від її належності до певної народності, соціального прошарку та ін.

Серед науковців які вивчали окремі аспекти з історії боротьби за права людини та незалежність України доцільно відзначити А. Атаманенко, О.Бажана, Ю. Зайцева, В. Захарова, Ю. Недужка, Г. Касьянова, Ю. Курносова, Р. Сіромського, Ю. Ладжун та ін. [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]. Але дослідження такої багатогранної та тривалої боротьби навряд чи можливо назвати завершеним. Також доцільно наголосити на тому, що воно має вагомим науковим значенням і сприяє більш глибокому розумінню об'єктивної картини боротьби за права людини в Європі. Отже, не випадково, що в умовах масштабної військової агресії в Україні, ми хочемо нагадати окремі сторінки з історії захисту там прав людини.

Як відомо, активізація вивчення питання захисту прав людини в УРСР розпочинається після смерті Й. Сталіна, в період так званої «відлиги». Природно, що процес реабілітації жертв сталінського терору в СРСР проходив неоднозначно, враховуючи збереження там тоталітарної системи. Значно більшими були можливості українців у цій боротьбі за межами СРСР. Так, наприклад, у липні 1956 року, не маючи цензурних утисків, українська преса на Заході опублікувала «Звернення українських політичних в'язнів» із шокуючими даними з концтаборів СРСР до світової громадськості і безпосередньо до ООН. Безумовно, що ця публікація про стан речей у справі порушень прав людини в СРСР не була першою. Але наведені там факти знов сколихнули зарубіжну громадськість та похитнули віру у можливість реальної реабілітації жертв комуністичного терору в СРСР.

В умовах «холодної війни», реакція на цю статтю та інші публікації такого роду на Заході була різною, але – резонансною. З посеред тих хто одним з перших відгукнувся на

LAW AND INTERNATIONAL LAW

це звернення виявився Комітет українців Канади (далі – КУК. – Є.Н.), який виступив з ініціативою створення «Комітету оборони від національно-політичних та релігійних переслідувань в СРСР» [13, с. 104], і вже на V Конгресі КУК, що відбувся 5-7 липня 1956 року, було прийнято спеціальну резолюцію із закликом скасування концтаборів, заборони політичних переслідувань та з осудом комуністичного режиму в УРСР [14, с. 3]. У цілому, з кінця шестидесятих років українська діаспора країн Заходу організувала потужний рух з метою не тільки захисту прав людини в УРСР, а і звільнення України, шляхом її виведення зі складу СРСР.

Кількість і різноманітність акцій по цьому напрямку постійно збільшувались. Так, на початку 1968 року КУК провів масову кампанію з метою вже не тільки поширення інформації, а й доведення фактів грубих порушень Декларації прав людини в УРСР. У наслідок такої роботи, почали публікувати листи в'язнів тоталітарного режиму в УРСР з осередку української інтелігенції. Проходила популяризація їхніх праць, наприклад, книги В. Чорновола «Лихо з розуму» та І. Коляски «Освіта в радянській Україні» [11, с.175]. До цієї боротьби у Канаді залучали відомих політиків, науковців і студентство.

Тим часом, у Світі набирала обертів полеміка навколо порушення прав людини та організації боротьби з цим. Так, наприклад, наприкінці березня 1967 року, в університеті Монреаля відбулася Всесвітня асамблея з прав людини, завдання якої полягало у практичній підготовці до участі у майбутній Міжнародній конференції з питань захисту прав людини. У її проведенні взяли участь різноманітні фахівці, у тому рахунку і члени КУК. Вже у листопаді 1967 року це об'єднання стало одним з ініціаторів утворення Світового конгресу вільних українців – потужного координуючого центру (далі – СКВУ. – Є.Н.), робота якого ставила за кінцеву мету незалежність України [15, с. 41-42].

З метою привернення уваги світової громадськості до проблем порушення прав людини в УРСР, за підтримки СКВУ та КУК виник Міжнародний комітет оборони прав людини. Його керівництво узяв на себе колишній прем'єр-міністр Канади Джон Діффенбейкер, а завданням організації стало збирання та вивчення випадків політичних ув'язнень в УРСР. Зібрані матеріали планувалось подати на незалежну юридичну оцінку з

LAW AND INTERNATIONAL LAW

метою демонстрації реальної ситуації з правами людини в СРСР [11, с.175].

До проблематики захисту прав людини звертались і в УРСР. Серед таких вчених правознавців можна назвати професорів П.О. Недбайла, В.Г. Сокурєнка та ін. Між іншим, ці дослідники також підтримали думку про те, що ідеалістичне трактування прав людини у Світі є відірваним від реалій життя і часто не відповідає реальному стану справ у законодавстві різних країн.

12 грудня 1963 року Генеральна Асамблея ООН виступила з ініціативою проведення Міжнародного року прав людини з нагоди святкування двадцятиріччя з часу ухвалення Загальної декларації. Цей захід передбачалось використати для досягнення «максимально можливого прогресу» у забезпеченні основних прав свобод і людини [16]. Задля цього 20 грудня 1965 року Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції 2081 задекларувала бажання скликати Міжнародну конференцію «З метою «сприяння подальшої реалізації принципів Загальної декларації прав людини, розвитку та гарантування політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав; припиненню дискримінації і порушення прав людини та фундаментальних свобод на ґрунті раси, кольору шкіри, статі, мови чи релігії» [17, р. 44].

Напередодні цієї конференції, яку було заплановано провести у Тегерані, окремі її учасники не демонстрували особливого оптимізму щодо можливості реального реформування ситуації із дотримання прав людини у світі [18, р. 92-93]. Але доцільність розгляду цього питання підтримали усі країни.

Тут доцільно нагадати, що у другій половині ХХ ст., процес розуміння прав людини поступово отримував своє закріплення саме в міжнародно-правових документах. Умовно, цю систему документів з регламентації прав і свобод людини, як і міжнародно-правові документи про права людини загалом, можна розділити на дві основні групи – універсальні та регіональні міжнародно-правові акти [19]. Своєю чергою, універсальні міжнародно-правові документи, що закріплюють системний комплекс прав і свобод людини, також можна розділити на міжнародно-правові акти ООН про права і свободи людини, які мають рекомендаційний характер (Загальна декларація про права людини 1948 року) та конвенційні документи ООН про права і

LAW AND INTERNATIONAL LAW

свободи людини (усі інші міжнародні договірні акти що підписали держави-учасники і взяли по них на себе міжнародні правові зобов'язання щодо їх запозичення в свої національно-правові системи та виконання на своїх теренах. – Є.Н.).

До міжнародно-правових актів ООН про права і свободи людини рекомендаційного характеру належать декларації, резолюції, мінімальні стандарти, а також документи, прийняті під егідою спеціалізованих установ ООН (ВООЗ, ЮНЕСКО та ін.), в яких закріплені основоположні принципи міжнародного співтовариства у сфері забезпечення і захисту особистих прав та свобод людини (так зване «м'яке право» – soft law). Зазначені документи послужили базою для розробки і прийняття системоутворювальних конвенційних документів про права людини (норми «м'якого права» перетворилися в норми «твердого права», тобто, в договірні норми міжнародного права, що володіють обов'язковістю до їх виконання державами-учасниками міжнародних угод. – Є.Н.).

Не деталізуючи структури і змісту зазначених актів, відзначимо, що саме в них вперше було апробовано принципи та норми про права і свободи людини, які стали основою міжнародних стандартів ООН «Загальної декларації прав людини» від 10 грудня 1948 року (містить загальний кадастр прав людини, але без вказівки на обов'язковість їх виконання державами-підписантами), Декларації «Про права дитини» від 20 листопада 1959 року, «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» від 20 листопада 1963 року, «Про ліквідацію дискримінації щодо жінок» від 7 листопада 1967 року та ін. (містять конкретний перелік порушень прав людини та склади таких порушень з метою перспективної регламентації норм що містяться в цих документах та мають декларативний характер у майбутніх нормах міжнародного договірного права).

У вказаних документах було закріплено і права людини загалом, і особисті права і свободи людини зокрема. Наприклад, у деклараціях ООН були закріплені такі основні особисті права і свободи людини: право на життя, визнання правосуб'єктності, справедливий судовий процес, захист особистого і сімейного життя, недоторканність, чи недискримінація, рівність, гідність; свободи від рабства, від тортур, пересування і вибору місця проживання. Враховую це, вважаємо доцільним розглянути окремі епізоди з роботи Міжнародної конференції в

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Тегерані 1968 року за участі українців.

Міжнародна конференція з прав людини відбулася в новій будівлі Меджлісу в Тегерані (Іран) з 22 квітня по 13 травня 1968 року. 22 квітня 1968 року в присутності Його Імператорської Величності Мохаммеда Реза Пехлеві Аріамехра Шахіншаха Ірану і Її Імператорської Величності Фарах Пехлеві Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй У Тан оголосив Конференцію відкритою, а Його Імператорська Величність Шахіншах виступив з промовою на відкритті [20, р.1]. Генеральний секретар виступив з промовою з нагоди двадцятої річниці прийняття Загальної декларації прав людини, яка разом з тим стала його особливим посланням з нагоди Міжнародного року прав людини.

На конференції були представлені уряди наступних 84 країн: Австралія, Австрія, Алжир, Аргентина, Афганістан, Білоруська Радянська Соціалістична Республіка, Бельгія, Берег Слонової Кістки, Болгарія, Бразилія, Ватикан, Угорщина, Венесуела, Гаїті, Гана, Греція, Данія, Замбія, Ізраїль, Індія, Індонезія, Йорданія, Ірак, Іран, Ірландія, Іспанія, Італія, Ємен, Камбоджа, Канада, Кіпр, Кенія, Китай, Коста-Ріка, Куба, Кувейт, Ліберія, Ліван, Лівія, Мадагаскар, Мавританія, Малайзія, Малі, Марокко, Мексика, Монголія, Непал, Нігерія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Об'єднана Арабська Республіка, Об'єднана Республіка Танзанія, Пакистан, Польща, Республіка В'єтнам, Республіка Корея, Румунія, Саудівська Аравія, Сирія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Судан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Уругвай, Федеративна Республіка Німеччини, Філіппіни, Фінляндія, Франція, Цейлон, Чехословаччина, Чилі, Швейцарія, Швеція, Ефіопія, Югославія, Ямайка і Японія [20, р.1].

Конференція прийняла проект порядку денного (A/CONF.32/1) складений Підготовчим комітетом конференції та взятого до відома Генеральної Асамблеєю в резолюції 2339 (XXII) з додаванням пункту «Повага і здійснення прав людини на окупованих територіях», який був запропонований в записці, адресованій Голові делегаціями Йорданії, Сирійської Арабської Республіки та Об'єднаної Арабської Республіки

LAW AND INTERNATIONAL LAW

(A/CONF.32/L.15).

Порядок денний міжнародної конференції (A/CONF.32/25) було встановлено наступним чином: «1. Відкриття Конференції. 2. Вибори Голови. 3. Звернення в ознаменування двадцятої річниці з дня прийняття Загальної декларації прав людини. 4. Прийняття правил процедури. 5. Вибори інших посадових осіб. 6. Призначення Комітету з перевірки повноважень. 7. Установа комітетів і робочих груп (в разі необхідності). 8. Ухвалення порядку денного. 9. Огляд виконаної роботи і виявлення основних перешкод, що виникали на міжнародному, регіональному та національному рівнях в області прав людини з дня прийняття і проголошення Загальної декларації прав людини в 1948 році, зокрема при здійсненні програм, що вживали Організацією Об'єднаних Націй і спеціалізованими установами. 10. Оцінка ефективності методів і способів, що застосовувалися в області прав людини на міжнародному та регіональному рівнях: а) міжнародні акти: конвенції, декларації та рекомендації; б) апарат і процедура проведення їх в життя, с) заходи в галузі освіти; d.) організаційні та адміністративні заходи. 11. Формулювання і підготовка програми в області прав людини, яка буде зроблена в зв'язку з проведенням Міжнародного року прав людини для надання сприяння в справі загальної поваги і дотримання прав людини і основних свобод для всіх, без розрізнення за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови або релігії, зокрема: а) заходи щодо забезпечення негайної і повної ліквідації всіх форм расової дискримінації взагалі і політики апартеїду зокрема; б) значення загального здійснення прав народів на самовизначення і якнайшвидшого надання незалежності колоніальним країнам і народам для ефективної гарантії та дотримання всіх прав людини; с) питання про рабство і работоргівлю у всіх їх видах і проявах, включаючи подібну до рабства практику апартеїду і колоніалізму; d.) заходи, що сприяють розширенню прав жінок в сучасному світі, включаючи об'єднану довгострокову програму Організації Об'єднаних Націй щодо поліпшення становища жінок; e) заходи щодо посилення захисту прав людини і свобод індивідуумів; f) міжнародний апарат для ефективного проведення в життя міжнародних актів в галузі прав людини; g) інші заходи щодо посилення діяльності Організації Об'єднаних Націй для забезпечення повного

LAW AND INTERNATIONAL LAW

використання політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав, включаючи удосконалення методів і способів і такі інституційні та організаційні заходи, які можуть виявитися необхідними. 12. Повага і здійснення прав людини на окупованих територіях. 13. Ухвалення заключних документів і доповіді Конференції» [20, р. 2-3].

Доцільно нагадати, що ідея проведення міжнародної конференції, присвяченої захисту прав людини отримала підтримку серед усіх країн-членів ООН, але їхні погляди стосовно змісту та забезпечення вказаних прав часто мали суттєві розбіжності [21, с. 18]. Аналізуючи цю ситуацію Джек Донеллі зазначив: «Комісія з прав людини, під контролем США, широко обговорювала свободу інформації (право, яке Радянський Союз систематично порушував), але ігнорувала всі економічні та соціальні права, як і інші специфічні громадянські й політичні права. З іншого боку, Радянський Союз пробував зосередити увагу на расовій дискримінації та безробітті на капіталістичному Заході... Хоча кожна зі сторін вказувала на реальні зловживання, обвинувачення в порушенні прав людини були значною мірою тактичними маневрами в більш широкій політичній та ідеологічній боротьбі. Отже, обидві супердержави регулярно демонстрували відверте ігнорування прав людини» [21, с. 19].

Радянські представники наполягали на «практичних діях» у напрямку реалізації «невідкладної ратифікації країнами-членами ООН усіх конвенцій, що регулювали права людини і забезпечення у такий спосіб цілковитої поваги до прав людини» [21, с. 19]. На тлі таких заяв виникали гучні звинувачення на адресу СРСР про порушення конституційних прав його громадян. Отже, зібрані українцями Канади матеріали про політичні репресії та культурні утиски українців в УРСР могли стати вагомим аргументом у роботі конференції.

Про численні факти порушень такого роду було відомо багатьом політичним та науковим діячам українського походження на Заході. Так, наприклад, знаний професор лінгвіст Ярослав Рудницький ще у 1967 році сформулював концепцію «лінгвіциду» та порушив питання дотримання мовних прав людини й народу як проблему, яку необхідно розглянути на міжнародному рівні. Слід погодитись з українською дослідницею Л. Гапон, яка вважає, що: «Мовознавець вважає мововбивство

LAW AND INTERNATIONAL LAW

недопустимим явищем у демократичному суспільстві, чітко визначає перелік ознак «лінгвіциду», а саме: убивство носіїв мови (геноцид); репресивні заходи, що заважають природному розвитку мови; насильницьке трансформування двомовного суспільства в одномовне; нав'язування чужої мови шляхом обов'язкового вивчення її в школі та через засоби масової інформації; відсутність державної підтримки культурного розвитку національних меншин» [22, С. 3-4]. Доречи, сьогодні Україна у стані активного збройного конфлікту з Російською Федерацією стикається з цим явищем, яке супроводжується викоріненням української мови на окупованих територіях, знищенням україномовних підручників та книжок, насаджуванням російської мови та програм у начальному процесі.

Напередодні початку Тегеранської конференції знов активізувалось і українське студентство за межами СРСР. Так, наприклад, українка Галя Бродович у 1968 році писала, що «...представники Комітету українських студентів з питань захисту прав людини передали голові Асамблеї С. Адебо свою петицію з вимогою включити до порядку денного майбутньої конференції у Тегерані питання порушення прав людини в УРСР...» [23, с. 1-2]. Але асамблея не розглянула цього документу через не можливість займатися «специфічними випадками порушення постанов про права людини, осуджувати ці порушення чи засуджувати окремі факти» [24, с. 536].

У квітні 1968 року секретаріат Світового конгресу вільних українців надіслав до генсека ООН У Тана листа у якому закликав до звільнення політичних в'язнів і до сприяння в справі реалізації Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам від 14 грудня 1960 року. Також у листі було викладено інформацію про встановлення режиму комуністичного терору в Україні та наголошено на тому, що «радянський уряд систематично порушує не лише Загальну декларацію прав людини, але також і Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам разом з Конституцією і чинним законодавством» [25, арк. 2].

Але і тут, ми знову бачимо, що їхня активність була спрямована значно глибше і включала елементи боротьби за вихід України зі складу СРСР. Так, у пункті 3 і 4 петиції було записано: «3. Дотримуючись Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам... визнати право

LAW AND INTERNATIONAL LAW

всіх народів створювати незалежну і суверенну державу...
4. Дозволити Україні та іншим федеративним республікам СРСР домагатися права незалежності згідно 17 статті Конституції СРСР і Декларації Про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 року» [25, арк. 3].

Таким чином, у роботі Міжнародної конференції з прав людини 1968 року з'явилась нестандартна ситуація. Від України намагались працювати дві делегації: офіційна від УРСР і неофіційна, від української діаспори зорганізована під егідою Світового Конгресу вільних українців. Але остання, хоч і зібрала вагомі матеріали про порушення прав людини в УРСР не мала офіційного статусу і навіть не значилась у списках спостерігачів.

Офіційна делегація УРСР на Міжнародній конференції складалася з трьох представників: професора Київського державного університету імені Тараса Шевченка, постійного представника УРСР в Комісії з прав людини ООН Петра Недбайла (голова делегації), Володимира Сокурєнка – декана юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка та співпрацівника відділу міжнародних організацій Міністерства закордонних справ УРСР Юхима Качурєнка і мала свої задачі [20, р. 29].

23 квітня 1968 року голова делегації УРСР Петро Омелянович Недбайло

виступив з промовою, в якій він торкнувся питання ролі держави у гарантуванні прав людини та практичного втілення принципів Загальної декларації та зазначив: «...ідеал Вільної людської особистості може бути досягнутий тільки тоді, коли будуть створені такі передумови, при яких кожен зможе користуватися без дискримінації своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами» [24, с. 544].

Сам факт такої промови в умовах панування тоталітарної системи в СРСР вже свідчив про започаткування нових поглядів в радянському праві. Але враховуючи політичні реалії П. Недбайло розгорнув полеміку навколо проблем «расової дискримінації, сегрегації, політиці і практиці апартеїду» що мали місце поза межами держави, бо офіційна делегація від УРСР не могла собі дозволити відступити від спільних настанов для учасників з боку СРСР.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Разом з тим, доцільно відзначити, що професор П. Недбайло справді був неординарною особистістю. З 1959 року і до кінця життя він завідував кафедрою теорії і історії держави і права Київського державного університету імені Тараса Шевченка. З набуттям авторитету правознавця-міжнародника його часто запрошували до університетів Швеції, Югославії, Польщі, Німеччини, Чехії, США та інших країн.

Рисунок 1
Світлина професора П. Недбайла на засіданні
Міжнародної конференції ООН 1968 р. [26]

Українські дослідники його наукової діяльності відзначають: «Наукові інтереси вченого з повоєнного часу були зосереджені на загальнотеоретичних проблемах закону і законності. З 1967 року він став заступником голови Наукової ради з проблеми «Закономірності розвитку держави, управління і права» Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР» [26].

Досвідчений і авторитетний правознавець П. Недбайло протягом 1958–1971 років представляв УРСР у Комісії з прав людини ООН, а у 1967 році був обраний її головою. «На чотирьох сесіях Генеральної Асамблеї ООН вчений виступав з доповідями, брав активну участь в обговоренні нагальних міжнародних проблем та законотворчому процесі цієї організації. У 1968 році П. Недбайло став лауреатом премії ООН за видатні досягнення у справі захисту прав людини. Лауреатами цієї премії в різні часи були Нельсон Мандела, Джиммі Картер,

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Мартін Лютер Кінг-молодший та Елеонора Рузвельт» [26].

Другим членом делегації був Володимир Гаврилович Сокурєнко – учень професора П. Недбайла, який активно займався вивченням питань захисту прав людини в УРСР. У 1953 році Володимир Гаврилович захистив кандидатську дисертацію і був зарахований на посаду старшого викладача тієї ж кафедри, а у червні наступного року – на посаду доцента. Наукова діяльність молодого вченого була активною. У червні 1955 року отримав науковий ступінь кандидата юридичних наук. 28 березня 1962 року його було обрано деканом юридичного факультету, де він пропрацював до кінця 1967 року [27, с. 199].

У серпні 1966 року доцент В. Сокурєнко був скерований як стипендіат ООН від України на наукове стажування до США, Канади й Англії. Воно тривало півроку, після чого вчений почав працювати над книгою «Прогресивные политические идеи на Украине». У цій роботі вже були відчутні питання, пов'язані з визначенням та осмисленням достатньо нової на той час проблеми «прав людини та способів їхнього захисту». Цей напрямок набирив своєї популярності у світі, свідченням чому наприклад стала Всесвітня асамблея з прав людини, яка відбулась в університеті Монреалю наприкінці березня 1967 року. Її завданням, між іншим, організатори визначили у практичній підготовці до участі у майбутній Міжнародній конференції ООН з прав людини у Тегерані.

На нашу думку, цілком обґрунтованим вбачається припущення, що звернення В. Сокурєнка до таких дефініцій як «свобода» та «права людини» у теорії держави і права в 60-х роках ХХ століття було не випадковим. Як відомо, після ухвалення Організацією Об'єднаних Націй Загальної декларації прав людини 1948 року, категорія прав людини перейшла зі сфери винятково національного законодавства на новий, міждержавний рівень, ставши предметом міжнародного права.

У той же час політичне протистояння між комуністичним та капіталістичним світами сприяло ускладненню процесу активізації позитивного вирішення цієї проблеми у праві у 1950-х роках. У свою чергу це гальмувало і вироблення нових стандартів прав людини і їхнього захисту. Але однозначно, що ця тема набирала нового звучання і в СРСР, де уряд відважився на впровадження політики десталінізації, обравши курс на «відлигу». Отже, перебуваючи у закордонному науковому

LAW AND INTERNATIONAL LAW

стажуванні В. Сокурєнко не міг не чути обговорення процесу підготовки до цієї події, але навряд чи він міг уявити, що невдовзі буде приймати особисту участь у цій конференції.

Третім учасником делегації від УРСР був випускник Київського державного університету (1963 року), Юхим Каленикович Качурєнко – співробітник відділу міжнародних організацій Міністерства закордонних справ УРСР (1964–1979). Пізніше, з 1979 по 1983 роки він стане першим секретарем Постійного представництва УРСР при ООН (Нью-Йорк) [28].

Делегація від УРСР демонструвала досить активну роботу. Так, наприклад, вона внесла письмову резолюцію (A/CONF32/C2/L33) стосовно методів діяльності ООН та рекомендувала «фокусувати свою увагу на фундаментальних проблемах, пов'язаних з грубими і систематичними порушеннями прав людини» [20].

Надаючи оцінку роботи делегації від УРСР доцільно також згадати і про підготовану нею разом з делегатами від Польщі проекту важливої резолюції (A/CONF.52/C.2/L.39). «Міжнародна конференція з прав людини, посилаючись на резолюцію 95 (X) Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1946 р., відзначаючи із задоволенням, що Генеральна Асамблея в своїй резолюції 2338 (XXII) від 18 грудня 1967 р. постановила "вважати як невідкладне першочергове завдання завершення складання проекту конвенції про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства з метою утвердження його на двадцять третьої сесії", відзначаючи далі, що Економічну і соціальну раду в своїй резолюції 1158 (XII) від 5 серпня 1966 р. запропонувала Комісії з прав людини "вивчити і внести будь-які нові рекомендації, які вона вважає бажаними, з метою розширення міжнародного співробітництва в справі судового переслідування і покарання винних у скоєнні військових злочинів і злочинів проти людства", відзначаючи також, що деяким жертвам військових злочинів і злочинів проти людства вже виплачена компенсація, відзначаючи також, що Комісія з прав людини просила Генерального секретаря:

а) представити дослідження, що стосується забезпечення арешту, видачі і покарання осіб, винних у військових злочинах і злочинах проти людства, і обміну відповідною документацією, яке йому було доручено резолюцією 1158 Економічної і Соціальної Ради, своєчасно для розгляду на двадцять п'ятої

LAW AND INTERNATIONAL LAW

сесії Комісії;

б) включити в вищевказане дослідження вивчення критеріїв для визначення компенсації жертвам військових злочинів і злочинів проти людства, визнаючи, що після останньої світової війни та інших аналогічних трагічних подій боргом Організації Об'єднаних Націй є захист людства від повторення подібних лих, визнаючи далі, що повне вирішення питання про відповідальність за військові злочини і злочини проти миру і людства як у внутрішньому законодавстві, так і в міжнародному праві стало б дуже важливим елементом такого захисту, вважає, що в своїй подальшій роботі Організація Об'єднаних Націй повинна прагнути до досягнення якнайшвидшого і повного вирішення питання про відповідальність за військові злочини і злочини проти миру і людства, включаючи аспекти виплати цивільної компенсації жертвам таких злочинів» [20].

11 травня 1968 року було ухвалено резолюцію з наступним текстом «Міжнародна конференція з прав людини, керуючись цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, беручи до уваги резолюцію 2331 (XXII) Генеральної Асамблеї "Заходи, які повинні бути прийняті проти нацизму і расової нетерпимості" від 6 березня 1968 р. висловлюючи глибоку тривогу з приводу того, що останнім часом активізувалася діяльність груп і організацій, що пропагують нацизм і будь-яку іншу подібну ідеологію, засновану на терорі і расової нетерпимості, підтверджуючи, що нацизм і подібна йому ідеологія, заснована на терорі і расової нетерпимості, несумісні з цілями і принципами Статуту ООН, Загальної декларації прав людини. Конвенції про попередження злочинів геноциду і покарання за нього.

Декларації Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та інших міжнародно-правових актів, беручи до уваги, що така ідеологія і практика в минулому приводили до варварських актів, що обурює совість людства, і до інших тяжких порушень прав людини і в кінцевому рахунку до війни, яка принесла людству невимовне горе, нагадуючи, що Загальна декларація прав людини та два міжнародних пакту про права людини передбачають, що ніщо в них не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, подібні расистської або нацистської практиці,

LAW AND INTERNATIONAL LAW

спрямовані на знищення прав, викладених в цих документах, 1. рішуче засуджує нацизм, неонацизм, расизм і всяку подібну до них ідеологію і практику, засновані на терорі і расової нетерпимості, як грубе порушення прав і основних свобод людини, принципів Статуту ООН, посилення якого може поставити під загрозу мир і безпеку народів; 2. настійно закликає всі держави з належним урахуванням принципів, що містяться у Загальній декларації прав людини, оголосити протизаконними і заборонити нацистські і расистські організації та групи, а також організовану і всяку іншу діяльність, засновану на ідеології нацизму і подібної йому ідеології, заснованої на терорі і расової нетерпимості, і визнати участь в таких організаціях і в такій діяльності злочином, що карається законом; 3. закликає всі держави і народи, національні та міжнародні організації вжити всіх необхідних заходів для якнайшвидшого і остаточного викорінення нацистської та іншої подібної ідеології і практики, заснованих на терорі і расової нетерпимості; 4. просить Генеральну Асамблею Організації Об'єднаних Націй розглянути на своїй черговій сесії питання: "Заходи, які повинні бути прийняті проти нацизму і расової нетерпимості"; 5. вважає за необхідне, щоб питання про заходи, які повинні бути прийняті проти нацизму і расової нетерпимості, постійно перебував на розгляді відповідних органів ООН з метою своєчасного і негайного вжиття необхідних заходів; 6. звертається до держав, науковим установам, навчальним закладам та іншим організаціям із закликом вжити заходів щодо поширення прогресивних ідей поваги до людини і його основних прав, свобод, ідей, зміцнює дружбу і співробітництво народів на основі рівності і без будь-якої дискримінації» [20, III. RESOLUTIONS ADOPTED BY THE CONFERENCE. p. 5].

Також члени делегації від УРСР приділяли значну увагу проблемі апартеїду, боротьбі з неписьменністю та порушенням прав жінок [20, p. 88].

13 травня 1968 року учасники Міжнародної конференції з прав людини одногосно ухвалили спільну декларацію та 29 резолюцій, які, зокрема, стосувалися расової дискримінації, самовизначення народів і прав людини у збройних конфліктах. Тексти прокламацій і резолюцій, прийнятих на Конференції, були включені в Заключний акт Міжнародної конференції з прав

LAW AND INTERNATIONAL LAW

людини і передані Генеральній Асамблеї для подальшого розгляду [20]. 19 грудня 1968 року ГА ООН оформила напрацювання Міжнародної конференції з прав людини у вигляді підсумкової резолюції 2442 (XXIII) [20].

Підсумовуючи наведене вище, можна констатувати, що оцінка підсумків та значення цієї конференції досі викликає суперечливі дискусії між науковцями. Історики права, як і фахівці з міжнародного права рідко згадують про цю подію, висловлюючи подекуди полярні точки зору. Але саме тегеранська конференція підсумувала двадцятирічний період становлення та удосконалення міжнародних норм і принципів щодо забезпечення прав людини. З часу її проведення було започатковано новий етап – моніторингу за дотриманням прав людини, апогеєм якого став гельсінський процес 1970-х років.

Отже, 1968 рік – Міжнародний рік прав людини став вирішальним моментом переосмислення місця і значення прав людини у житті як СРСР так і інших держав – членів міжнародної спільноти шляхом перегляду та позитивного відношення до прав людини. Разом з тим, аналізуючи роботу представників української еміграції на передодні та в часи роботи міжнародної конференції, можна стверджувати, що боротьба за державну незалежність України стала національною ідеєю закордонних українців та провідною метою діяльності їхніх організацій. Вони докладали значних зусиль для зміцнення загального становища української громади в країнах Заходу, консолідації еміграції, послаблення асиміляційних тенденцій в її середовищі та прямо чи опосередковано впливали на органи влади західних країн для підтримки державницьких прагнень українського народу.

Фактично, спільні заходи Міжнародного року прав людини сприяли створенню наприкінці 60-х років ХХ ст., інституційної опори для подальшої інтеграції Східного блоку у міжнародну систему прав людини, а також заклали основу для переходу від абстрактної риторики до поступового оформлення нової моделі визначення стандартів прав людини у міжнародній юридичній практиці. І хоча у 1968 році державним лідерам країн соціалістичного табору здавалось, що справа про права людини і соціалізм є спорідненими дефініціями, наслідки популяризації цього питання отримали там прогресивні результати.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Світовою спільнотою також було високо оцінено і особистий внесок у справу захисту прав людини активістів та фахівців різних країн. Так, 10 грудня 1968 року, з ініціативи ГА ООН, Премією ООН у галузі прав людини уперше було нагороджено шістьох осіб серед яких був і українець – Петро Недбайло. Отже, внесок українських радянських правників до справи подальшого розвитку прав людини все ж таки було визнано офіційно і з позитивного боку.

References:

- [1] Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження. Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. Вип. 5: Матеріали Першої міжнародної наукової конференції "Українська діаспора: Проблеми дослідження". Острог, Торонто, Нью-Йорк: Національний університет "Острозька академія", Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське історичне товариство, 2005. С.5-20.
- [2] Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.) : Монографія. НАН України, Ін-т історії України, Голов. ред. кол. наук. докум. сер. книг "Реабілітовані історією". Київ : Рідний край, 2000. 389 с.
- [3] Десятий Конгрес українців Канади: 8-11 жовтня 1971. Вінніпег: Ман, 1971. 237 с.
- [4] Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956-1991). Історичні нариси. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. 1996. С. 543-610.
- [5] Недужко Ю. Діяльність Світового Конгресу Вільних Українців щодо забезпечення свободи і демократії в Україні. 1969-1979. Спільний проект Національного університету "Киево-Могилянська академія" і видавництва "Мандрівець". Всеукраїнський науковий журнал "Мандрівець". 2007. № 2. С. 40-46.
- [6] Недужко Ю. Правозахисна та державотворча діяльність української діаспори з умовах Гельсінкського процесу наприкінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. Спільний проект Національного університету "Киево-Могилянська академія" і видавництва "Мандрівець". Всеукраїнський науковий журнал "Мандрівець". 2008. № 2. С. 55-62.
- [7] Недужко Ю. Боротьба української діаспори країн Заходу за права людини в Україні (середина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.). Спільний проект Національного університету "Киево-Могилянська академія" і видавництва "Мандрівець". Всеукраїнський науковий журнал "Мандрівець". 2008. № 3. С. 55-62.
- [8] Недужко Ю.В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років ХХ ст.): монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 620 с.
- [9] Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

- [10] Курносів Ю.О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.). Київ: Інститут історії України, 1994. 222 с.
- [11] Ладжун Ю.Ю. Боротьба Комітету Українців Канади за права людини і демократію в Україні (60-70-ті рр. XX ст.). Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип., 26, 2011. С. 174-180.
- [12] Сіромський Р. Українські репрезентації на міжнародній конференції з прав людини у Тегерані 1968 р. Педагогічна думка, 2017. № 1. С. 14-19.
- [13] На скрижалах історії : з історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940-1980-ті роки : зб. док. та матеріалів. Кн. 1 / [упоряд.: О.Г.Важан, Ю. З. Данилюк, П. Т. Тронько]. Київ, 2003. 862 с.
- [14] Бюлетень КУК. 1956. № 5-7.
- [15] Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори Канади щодо відродження державної незалежності України (кінець 40-х- середина 60-х рр. XX ст. Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2007. № 1. С. 282-287.
- [16] Резолюции 18 сессии ООН (1963 год) A/RES/1961 (XVIII) 12.12.1963. A/PV.1279 Объявление 1968 года Международным годом прав человека : URL https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9E%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%91%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B9
- [17] Resolutions adopted by the General Assembly during its Twentieth Session, 21 September, 22 December 1965 /United Nations Official Records: Twentieth Session. Supplement No. 14 (A/6014). New York, 1966. 96 p.
- [18] Thompson A. S. Tehran 1968 and Reform of the UN Human Rights System. Journal of Human Rights. 2015. 14:1. P. 84-100.
- [19] Ліщина І. Міжнародні механізми захисту прав людини URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/lischyna.htm>.
- [20] Final Act of the International Conference on Human Rights, Teheran, 22 April to 13 May 1968 / United Nations. New York, 1968. 61 p. / 1. Organization of the Conference. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/fatchr/Final_Act_of_TehranConf.pdf
- [21] Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Джек Донеллі. Пер. з англ. Тараса Завалія. Львів: Кальварія, 2004. 280 с.
- [22] Гапон Л.О. Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії). Луцьк 2017. 303 с.
- [23] Бродович Г. Світова Асамблея в питаннях прав людини в Монреалі. Студент. Газета Союзу українських студентів Канади. 1968. Липень-серпень.
- [24] Сосновський, М. Між оптимізмом і песимізмом. Between optimism and pessimism : вибр. статті і есеї, 1968-1975; Наукове Товариство ім. Шевченка; обгортка мистця Я. Гніздовського. Нью-Йорк; Торонто : Trident International, 1979. 735 с. (Б-ка Українознавства. т. 47).

LAW AND INTERNATIONAL LAW

- [25] Центральний держаний архів зарубіжної україніки, ф. 36 (Світовий конгрес вільних українців), оп.1, спр. 51 (Документи [листи, газетні статті, інформаційні листки, повідомлення, вирізки з газет та ін.] відносно оборони прав людини, політв'язнів, церкви в СРСР). 145 арк.
- [26] До 110-річчя від дня народження Петра Омеляновича Недбайла – члена-кореспондента НАН України, вченого в галузі правознавства: URL: <http://nbuv.gov.ua/node/3613>
- [27] Тищик Б. Кафедра історії держави, права та політико-правових учень і її завідувачі (до 230-річчя утворення і діяльності кафедри). Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 190-209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_25
- [28] Шевченко І.Д. Качуренко Юхим Каленикович. Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. Т. 12. URL: <https://esu.com.ua/article-11430>